

Васюта Сергій Іванович — провідний науковий співробітник Інституту педагогіки та психології професійної освіти Академії педагогічних наук України.

Предмет наукових досліджень — проблеми історії України, історичної екології на стику історії, політології та соціальної екології. Вивчає політичні та соціально-економічні проблеми історичного генезису і сучасного стану національної екологічної кризи.

Друковані праці: Історичний генезис і сучасний стан соціально-екологічних протиріч урбанізованих територій України. — Львів, 1995. — 11,5 д. а.; Українські Карпати: Природа. Історія. Економіка. Культура. — В 4-х тт. — Т. 2. Історія. — К.; 1989 (співавтор); Політологія: Методика комплексного вивчення вузівського курсу. — В 3-х чч. — К., 1991 (співавтор); Основи соціоекології: Навчальний посібник для вузів. — К., 1995 (співавтор); Екологічні проблеми сучасного села України // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. — К., 1994; До питання про стан екологічної кризи в Україні // Вісник львівського університету. Дослідження з історії України. Серія історична. Вип. 30. — Львів, 1995 та ін.

Т. П. Радугіна (Київ)

Чорнобиль: факти і документи

Історія України має не тільки «білі плями» середньовіччя, а й «темні плями» сучасності. Одна з них — Чорнобиль. Від трагічної дати — 26 квітня 1986 р. — нас відділяють 10 років. Дуже повільно під тиском громадськості правда Чорнобиля починає пробиватися першими паростками. Багато чого ще невідомо. Не зібрані у повному обсязі унікальні свідчення очевидців, ліквідаторів, учених, тих, хто володів усією інформацією, приймав помилкові, а часом злочинні рішення. Останнє слово залишиться за історією, яка правдиво висвітлить засекречені сторінки пекла Чорнобиля — цієї найбільшої за всю історію людства технологічної катастрофи.

У пам'ять 5-ї річниці трагедії Музей історії Києва відкрив виставку «Чорнобиль: факти і документи». Це була перша документальна виставка, на якій представлено більш як 500 експонатів. Усе це покалічені людські долі: листи загиблих, їх власні речі, щоденники, записи очевидців, фотографії, документи з грифом «секретно» або «цілком таємно», дійсні цифри і факти, котрі довгий час приховувалися. Відкриттю цієї виставки передувала серйозна копітка робота. Всі цінні свідчення зібрані ентузіастами — працівниками музею, які зустрічалися з ліквідаторами, родинами, що опинилися майже у центрі забрудненої території, побували у лікарнях Києва та Москви, на самій атомній станції, брали участь у всіх мітингах і конференціях, присвячених Чорнобилю, були запрошені на І з'їзд «Союзу «Чорнобиль» і встановили тісні контакти з цією організацією, куди періодично музей перераховує гроші на потреби хворих дітей — пожертвування відвідувачів Музею історії Києва. Дивно, що столична преса майже не згадує цю виставку, хоча про неї могло б знати набагато більше мешканців Києва.

Ця трагедія зачепила всі сторони життя країни, примусила по-новому подивитися на світ, який нас оточує, на нас самих. Як могло статися, що саме в Україні сталася найстрашніша і найбільша за всю історію людства ядерна катастрофа? Чому багато пов'язаних з її наслідками документів, які проходили з грифом «ДСК» (для секретного користування) і досі не стали відомими, а у зв'язку з цим не одержали і належної оцінки діяльності тих посадових осіб, котрі винуваті у замовчуванні фактів та брехливій інформації.

Документи виставки свідчать, що Чорнобиль — це жахливе породження радянської системи. На фоні лозунгів, рапортів про достроковий пуск, введення в експлуатацію тих чи інших важливих об'єктів, виконання та пе-

ревиконання 5-річних планів ця система спонукала людину на постійну жертвність — в ім'я чого?

Як могло статися, що багато з тих, хто став жертвами ядерної стихії, опинилися нині соціально незахищеними і насамперед діти? Наведемо рядки з деяких листів, які вже стали експонатами музею:

«Шановні працівники музею історії Києва! Прийміть щире подяку за допомогу моєму сину. Не секрет, що у більшості випадків батьки тяжкохворих дітей залишаються один на один зі своїм горем. І все ж як часто, стоячи на самому краю жадливої безодні, коли тебе залишають останні сили, саме людська участь і доброта повертають до життя і боротьби за сина. Цьому є підтвердженням і ваша благородна справа — організація виставки «Чорнобиль: факти і документи» (3 листа батьків Е. Дрильова).

«Шановні працівники Музею історії Києва! Я, мати Шеверенкова Андрія, дуже вдячна вам за ту матеріальну допомогу, яку ми отримали від вас. У нинішніх умовах ми з сином виявилися у тяжкому становищі. А ви єдина організація, котра нам допомогла. Велике спасибі».

«Дорогі працівники музею! Ми вдячні вам за співчуття у нашому несправному горі. Вважаємо своїм обов'язком відгукнутися на ваш поклик і надсилаємо фотографію своєї улюбленої доньки Інночки Матвійчук. Інночка померла 30 жовтня 1990 р. внаслідок захворювання крові — гострого лейкозу, прохворівши 1 рік і 3 місяці».

«Вдячні вам, що не залишили нашого сина без уваги. Микола зараз почувати себе краще, ніж рік тому, тільки із зором стало гірше. В його школі у дітей зір погіршився і в багатьох збільшені щитовидки». (3 листа батьків Миколи Яценка).

«На ваше прохання надсилаємо фотографію нашої доньки Катюші. Їй 10 років. Хворіє лейкозом уже третій рік. Хотілося б думати, що виставка не залишить байдужими людей з добрим і чуйним серцем, допоможе розхитати глуху стіну байдужості до нашого горя. Дівчинці потрібна пересадка кісткового мозку. Необхідний від'їзд за кордон, у країну, де це роблять. Катруся у нас — єдине дитя. Як допомогти доньці? Куди писати? Кого просити? Надіятися тільки на Бога?»

У цих листах не тільки горе, біль та крик відчаю, а й наше обличчя, бо Чорнобиль став одночасно і мірилом моральних цінностей сучасного суспільства.

Перше офіційне повідомлення про аварію з'явилося в пресі тільки через 3 дні після того, що сталося, — 29 квітня. Воно було дуже коротким, розміщене на останній сторінці газети «Вечірній Київ» поруч з повідомленням Гідрометцентру. Ні про яку загрозу населенню не було і мови. Але документи виставки свідчать, що вже на той час високим інстанціям були відомі масштаби аварії та дійсна радіаційна обстановка. Заступник міністра охорони здоров'я України О. М. Касьяненко вже 30 квітня надіслав до Ради Міністрів доповідну записку, в якій, зокрема, говорилося, що у Києві 29—30 квітня різко збільшився гамма-фон з 50 до 1100—3000 мікрорентгенів за годину, що треба терміново вирішити питання про повідомлення населення Києва і Київської області. Проте керівні органи республіки не тільки не надали дозволу сповістити населення про велику небезпеку, а й зробили все необхідне, щоб приховати від людей правдиву інформацію.

Відбулися першотравнева демонстрація та велогонка миру. І тільки через 5 років їх проведення було визнано помилковим. У статті «Покарання невинуватих, нагородження непричетних» (Вечірній Київ, 22.2.91) міністр охорони здоров'я Ю. Спіженко констатував: «Найвищозначніші рівні гамма-фону були зареєстровані 1 травня 1986 р., такий значно підвищений фон був протягом усього травня—червня 1986 року. Сьогодні ми можемо вважати, що еквівалентна доза, одержана за час демонстрації 1 травня 1986 р., оцінюється для дітей до 3 років у 0,3 бера, 4—6 років — 0,2 бера, 7—11 років — 0,16 бера, 12—15 років — 0,12 бера... Молодь міста дивилася велогонку і збиралася вздовж трас, одержуючи й збільшуючи свій «йодний

удар». Загальна доза опромінення киян, отримана переважно в той час, оцінюється в 2—3 млн. люд./бер, що може призвести до виникнення протягом 20 років 428—1712 пухлин, 40—60 уроджених генетичних відхилень.

На жаль, це «відкриття» зроблено занадто пізно. Які ж заголовки ми бачили у нашій пресі на той час? «Київ повнокровно живе і працює», «Сіють паніку і недовір'я», «Радіаційна обстановка стабілізувалась», в якій начальник Головного санепідеуправління Міністерства охорони здоров'я України М. С. Мухарський коментував, що якість питтєвої води повністю відповідає санітарно-гігієнічним вимогам, наявність довгоживучих радіонуклідів у відкритих водосховищах у 100—1000 разів нижча від нормативів, а що стосується радіоактивних речовин у м'ясі, рибі, молочній продукції, то їх кількість у 10—100 разів нижча від нормативів, існуючих у нашій країні та країнах Європи (Вечірній Київ, червень 1986 р.).

І це писала офіційна преса саме у той час, коли до керівних органів республіки кожного дня надходили відомості про кількість людей, які потрапляли до лікарень з ознаками променевої хвороби. З цими документами можна ознайомитися на виставці музею. Вже на 9 травня 1986 р., за даними Міністерства охорони здоров'я, на території України для обстеження у зв'язку із ситуацією на Чорнобильській АЕС звернулися 133 620 чол., з них 26 748 дітей. У 448 госпіталізованих встановлено діагноз — гостра променева хвороба, у тому числі — у 80 дітей. 7 травня 1986 р. до Ради Міністрів УРСР надійшов секретний лист за підписом голови Державної комісії. У ньому говорилося про те, що у Києві та інших районах України почалася «без всяких підстав» паніка серед населення, в результаті якої намітився масовий від'їзд громадян у різні райони країни та до Москви. У зв'язку з цим пропонувалося «посилити роз'яснювальну роботу і не розширяти від'їзд населення в інші райони України, в тому числі в Москву» (ВЧ-грама у Раді Міністрів УРСР від Голови Державної комісії Б. Є. Щербини).

А ось документи з грифом «секретно» за підписом міністра охорони здоров'я Романенка та його заступника Касьяненка на адресу Центрального комітету компартії України:

«За даними досліджень, у районі Дніпровського водозабору радіоактивна забруднюваність води 2 травня 1986 р. підвищилась і перевищила природний рівень у 100—1000 разів. Таким чином було встановлено високе радіоактивне забруднення акваторії Київського водосховища, що є джерелом питного водопостачання м. Києва» (3 травня 1986 р.).

Відомий англійський учений Ж. Медведєв у своєму виступі на I Міжнародній конференції по біологічних аспектах Чорнобильської аварії, яка проходила у с. Зелений Мис у 1990 р., зокрема, сказав, що СРСР не надав ніяких цифр про знищення радіоактивного молока. Й, дійсно, а які ж цифри могли надати, коли «забруднене» молоко не знищувалося, а направлялося на молокопереробні підприємства для вироблення вершкового масла, сирів та інших продуктів. Ось тільки деякі з тих документів, котрі має музей:

«Результати дозиметричного контролю свідчать про збільшення кількості молока з підвищеним вмістом радіонуклідних речовин, яке поставлялося на молокозаводи м. Києва. Так, якщо 2 і 3 травня було повернуто 15 т молока, то 8 травня ця кількість збільшилася до 117,2 т. По окремих заводах повернуто понад 50 % молока, що надходило на промпереобку».

(З доповідної записки Міністерства охорони здоров'я УРСР до Ради Міністрів УРСР. 8 травня 1986 р.).

«За наявними даними, на Києво-Святошинський міськмолзавод з господарств Вишгородського та Києво-Святошинського районів систематично надходить молоко з підвищеним вмістом радіоактивних речовин. Надходження забрудненого молока призводить до забруднення оточуючого й виробничого середовища, устаткування, тари, продукції, що випускається». В зв'язку з цим т. Мухарський — начальник Головного санепідеуправління республіки — пропонує Держагропрому направляти молоко «на молокопе-

переробні підприємства, минаючи молокозаводи м. Києва, для переробки на вершкове масло, сичугові сири та інші продукти». (З листа Головного санітарно-епідемічного управління Міністерства охорони здоров'я УРСР до Держагропрому УРСР 20 травня 1986 р.).

Документи виставки, безумовно, посилюють наші почуття трагізму від того, що сталося, але вони є тільки своєрідним фоном, на якому приводиться хроніка драматичних подій 1986 р. Виставка «Чорнобиль: факти і документи» присвячена насамперед тим, хто став жертвами «мирного атома», тим, кого вже немає в живих. На чорному полотні цілий ряд фотографій померлих. Тут і ті, хто у рокову ніч з 25 на 26 квітня знаходився на призначеному IV блоці, і ті, хто прийшов на допомогу зміні № 5 ранком 26, і ті, хто ліквідував наслідки аварії протягом усього 1986 року.

Хто ж вони? Жертви чи герої? Мабуть, і ті, й другі.

Першими, хто кинувся у смертельний бій з атомною стихією, були пожежники. Вічна їм пам'ять. Через пекло Чорнобиля пройшли у 1986 р. сотні тисяч чоловік. Головний тягар був тоді на військовій авіації, частинах та підрозділах хімічних військ. Це вони, зовсім молоді хлопці, за наказом, вручну зчищали від реакторного пального найбільш забруднені ділянки даху 3-го енергоблоку і машинний зал 4-го блоку, де були тисячорентгенні поля радіації. Їх робоча зміна тривала від 20 сек. до 1 хвилини. В майбутньому ті, хто залишився у живих, назвали себе «біороботами».

Поруч з ними були кінооператори та фотокореспонденти, які працювали також в умовах високої радіації. Завдяки їм світ побачив унікальні кінострічки та фотознімки. Серед них був і режисер української студії хронікально-документальних фільмів В. Шевченко. Йому належить перший фільм про трагедію «Чорнобиль: хроніка важких тижнів». На виставці — сторінки з щоденника, котрий вів В. Шевченко у зоні аварії та в лікарні, фотографії — кадри з фільму. Серед учених, які вже в перші дні виїхали у зону аварії, був й академік В. Легасов: «Коли ми під'їжджали до станції, вразило небо. Уже кілометрів за 8—10 до неї було видно малинову заграву... стало ясно, що з кратера 4 зруйнованого блоку виноситься досить потужний потік радіоактивних газів та аерозолей. Горів графіт, і кожна частинка його несла на собі досить велику кількість радіоактивних джерел... Проте ще вранці 27 квітня на вулицях міста можна було бачити і матерів, які везли в колясках дітей, і дітей, які гралися на вулиці... Мені тоді й у голову не приходило, що ми рухаємося назустріч події планетарного масштабу, події, яка, очевидно, увійде навечно в історію людства, як виверження вулканів, загибель Помпеї чи що-небудь, близьке до цього». Це рядки із записів, які вчений зробив незадовго до своєї смерті.

О 6 годині ранку 26 квітня було вже госпіталізовано 108 чол. з працюючих на станції, а протягом дня — ще 24. Найбільш важкохворих 27 квітня відправили авіарейсом до Москви. У травні—червні 1986 р. у 6 клінічній лікарні Москви від гострого радіаційного опромінення померли 28 чоловік. У багатьох з них життя тільки починалося, й вони до останньої хвилини трималися, намагалися вижити в ім'я своїх рідних, своїх майбутніх, ще ненароджених дітей. Старший оператор В. Лопатюк так і не встиг побачити свою дитину, яка народилася через кілька днів після його смерті. На виставці експонуються три записки В. Лопатюка, які він написав в лікарні незадовго до смерті. Останню з них уже неможливо прочитати. Поруч дві фотографії, однакові за змістом — Матинський цвинтар у Москві з табличками, на котрих прізвища Лопатюка, Кургуза, Ситникова, Акимова... і місто Прип'ять — зовсім порожнє, з будинками, неначе табличками на великому цвинтарі.

Один з учасників тих небезпечних робіт В. М. Андрєєв так відповів на запитання спеціально розробленої музеєм анкети:

— Ваші перші почуття, коли Ви були піддані небезпеці?

— В першу чергу — сором та гіркота за наших командирів, які, за наказом, приховували дійсну дозу опромінення солдатів.

— Який епізод під час робіт у зоні аварії залишив найсильніший відбиток у Вашій пам'яті?

— Вихід на дах реактора та дозиметрична розвідка даху 3-го енергоблоку.

Хто з працюючих поруч з Вами викликав почуття особливої поваги і чому?

Всі мої друзі, живі й мертві, котрі пройшли зі мною через реактор. Своїх друзів ніколи не забуду, вони віддали своє життя у розквіті сил або стали інвалідами.

Чи існував контроль за дозами опромінення, одержаними Вами під час робіт?

Ні і ні. Всі дози, котрі нам ставили, були «фільчина грамота». Як операгрупа наказувала, таку дозу і ставили. Фактично кожного дня ми отримували в 10 разів більше.

— Наскільки змінився стан Вашого здоров'я?

— Постійно хворію з жовтня 1986 р. З 1988 р. — інвалід II групи. З моєї робочої групи всі також інваліди, а сімох вже нема серед живих.

Неможливо розповісти про всі матеріали виставки та події, які з ними пов'язані. Але на двох документах одного, дуже поважного відомства — Міністерства охорони здоров'я, хотілося б зупинитися. Перший — це лист начальника 3-го головного управління Міністерства охорони здоров'я СРСР Шульженка за № V-2617 від 27.06.1986 р. «Про посилення режиму секретності під час виконання робіт по ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС», яким передбачалося: «Пункт 4 — засекретити дані про аварію; пункт 8 — засекретити дані про результати лікування; пункт 9 — засекретити дані про ступінь радіоактивного поразення персоналу, який брав участь у ліквідації наслідків аварії».

Другий — наказ Міністерства охорони здоров'я УРСР від 16.10.1987 р.: «В ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС брала участь велика кількість населення, переважно чоловіки молодого віку. Згодом деяка кількість з них раптово померла. З метою вивчення причин смерті цих осіб та встановлення зв'язку смерті з фактом перебування в зоні ЧАЕС наказую: Створити при Мінздоров'я УРСР експертну комісію для вивчення причин смерті осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС».

Президент Л. Кравчук в інтерв'ю Музею історії Києва на запитання: «Які проблеми, на Ваш погляд, повинні бути вирішені у першу чергу?», відповів: «Чорнобиль...».

Результатом роботи Постійної комісії з питань чорнобильської катастрофи при Верховній Раді України було прийняття в лютому 1991 р. пакета законів, пов'язаних з Чорнобилем. Але треба, щоб вони ще і працювали, бо нерідко закони нашого життя існують тільки на папері. Проблеми Чорнобиля збільшуються, і про це не можна забувати: всі ми його заложники. Необхідно об'єднати зусилля вчених і спеціалістів усього світу, бо багато проблем, пов'язаних з Чорнобилем, вирішити одній країні неможливо. І в цьому питанні не повинно бути місця секретності та напівправді. Потрібна повна, неприкрита правда, спільна робота науковців і лікарів.

Коріння Чорнобильської трагедії: питання безпеки атомної енергетики мовою документів

Після Чорнобильської катастрофи 1986 р. в свідомості широких верств не тільки української, а й світової громадськості дуже гостро постало питання безпеки атомної енергетики. Ця трагедія примусила шукати відповіді на багато запитань і, зокрема, — в чому коріння та передумови катастрофи?